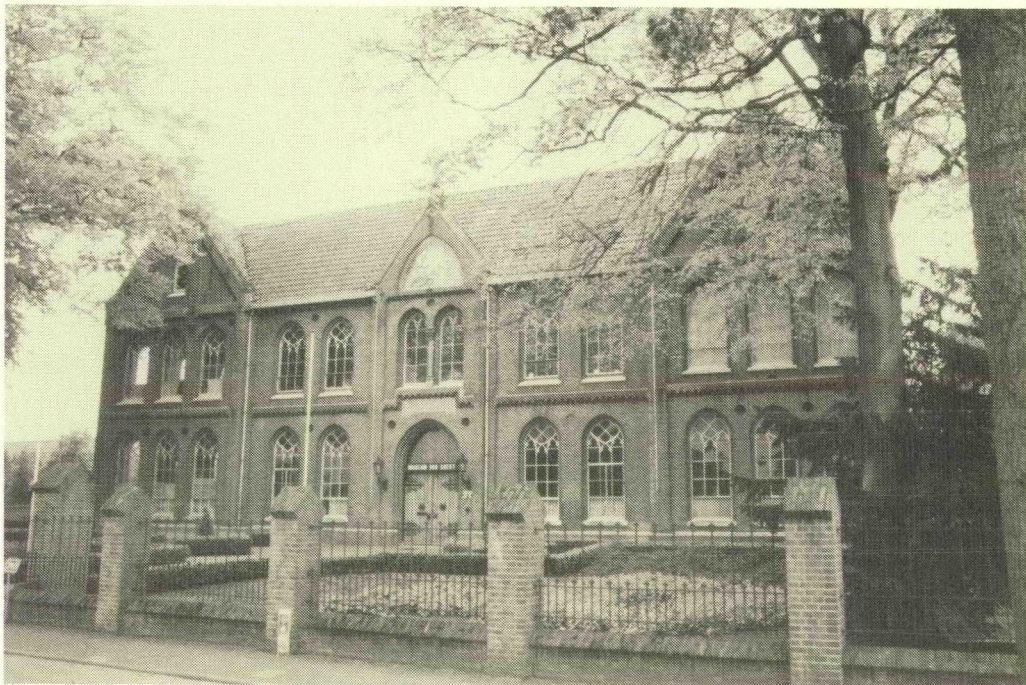

VAN ZOYS TOT SOEST

TIJDSCHRIFT VAN DE „HISTORISCHE VERENIGING SOEST”

12e jaargang nr. 1 - zomer 1991

Foto omslag
Huize St. Jozef aan de Steenhoffstraat.
Waar nu o.m. Museum Oud Soest is gevestigd.

Historische Vereniging Soest
Opgericht 8 mei 1980

Bestuur

Voorzitter : P.J. van Doorn, Schoutenkampweg 113, Soest
Secretaris : Mevr. E. Stolwijk, Kruisweg 2, Soest, Telefoon 02155-17113
Penningmeester : J.Th. van der Putten, Leeuwerikweg 30, Soest
Overige leden : P.J. van den Breemer, Vosselveldlaan 21, Soest
A.J. van den Dijssel, Irenelaan 7, Soest
J.E.J. Hilhorst, Plasweg 57a, Soest
W.C.J.M. Peters, Van Mecklenburglaan 24, Soest
W. Schimmel, Steenhoffstraat 77a, Soest
G. Staalenhoef, Speenkruid 11, Diemen
Redactie : P.J. van den Breemer, Vosseveldlaan 21, Soest
Vormgeving : F. Elsmann, Bachweg 66, Amersfoort

Alle rechten voorbehouden.

Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Historische Vereniging Soest.

De contributie bedraagt f 30,-- per jaar.

Betaling is mogelijk:

op de postrekening van de penningmeester Historische Vereniging Soest,
nummer 54.59.21.8

dan wel op de bankrekening van de vereniging bij de Rabobank te Soest,
rekening nummer 3599.02.235. (Giro van de bank: 212775).

SOESTDIJK OMSTREEKS 1870

door C.G. Hilhorst

Van de negen kinderen die ons gezin telt, zijn er acht in Soestdijk geboren. Ze gingen er op school, en hebben er een heerlijke jeugd gehad. Ze praten er dikwijls over, onder andere omdat ze weten dat bijna al hun voorouders ook in Soestdijk woonden en leefden.

De verhalen uit mijn jeugd, en die van mijn ouders, hebben ze al zo vaak gehoord, dat ik mijn vertellingen hierover nooit meer geheel kan afmaken. Waarschijnlijk is ook mijn verteltrant niet meer zo boeiend.

Wel vragen ze me steeds; hoe leefden uw grootouders?

Dan vertel ik hun alles wat ik me herinner uit mijn jeugd van de verhalen van mijn ouders, ooms en tante's.

Ik begin hun dan te vertellen hoe ik meen dat Soest er in die tijd uit zag.

Soest was een groot dorp met drie besloten kernen, De Birk, Soest en Soestdijk.

Eerst de Birk. Hier woonden vrijwel alleen boeren, die hun boekweit, rogge-akkers en knollenvelden hadden op de Eng.

Hun weilanden waren van prima kwaliteit. Dat kwam omdat in het najaar de Eem hun land overspoelde door het zeewater dat een vette kleilaag achterliet.

De enige keer dat de mensen van Soestdijk, mensen uit de Birk zagen, was 's zondagmorgen als de boeren naar de Petrus en Paulus kerk kwamen gewandeld in hun mooie zwartlaken costuums, met glanzend gouden horlogekettingen gedrapeerd over hun buik.

Soest was de tweede kern.

Hier woonden ook enkele boeren, maar werd toch hoofdzakelijk bevolkt door neringdoenden en ambachtslieden, voornamelijk gegroepeerd rond de grote N.H. kerk.

Als derde kern kwam dan Soestdijk.

Officieus begon dat bij het huidige station Soestdijk, maar voor mij en voor de kinderen begon Soestdijk bij Nieuwerhoek en liep door tot de Wieksloot. Het bestond uit droge zandgronden. Wat verderop ging het over in heide en veen.

Soestdijk werd voornamelijk bewoond door keuterboeren, dag-gelders en veenarbeiders. De kleine huisjes stonden kriskras door elkaar met hier en daar een plaggehut. En er waren geen straten, alleen maar paden en karresporen.

De enige straat die op Nieuwerhoek begon en naar het veen liep, was eigenlijk de naam straat niet waard.

Het werd later de Veenhuizerstraat genoemd. Tegenwoordig is het de Koninginnelaan.

Daar was een grote waterput, die gratis kon worden gebruikt door mensen die geen pomp bij hun huis hadden.

De meeste mensen waren R.K., maar met andersdenkenden had men een goede verstandhouding. Ze hadden iets gemeen; ze waren allemaal arm.

Het huisje waar mijn grootouders van moederskant woonden, stond vlak bij het kerkhof op het Hart. Ik herinner me dat nog goed.

Als je naast het huis stond, keek je over de heide tot in het veen.

Het huisje waar zij woonden was vrij klein. Een grote keuken waar gekookt, geleeft en gekaart werd. Een open vuur, witzand op de vloer, en een petroleumlamp als verlichting. En een leer (ladder) die naar de zolder ging.

Hier sliepen de ouders in een primitieve bedstee, en de kinderen naast elkaar op stromatrasen.

Naast de keuken was er nog een kleine zogenaamde "voorkamer", waar men haast nooit in kwam, behalve als er bezoek was van de dokter of de pastoor.

Het lapje grond wat om het huis lag werd zeer intensief bebouwd met aardappels en groenten.

In de schuur die achter het huis stond, hield men twee varkens; één voor de slacht en één voor de verkoop. Verder nog een geit en gereedschappen. Onder een primitief afdakje stond de turf en houtblokken opgestapeld, met een bijenkorf er boven op.

Het geheel werd omzoomd door een lage beukenhaag, met middenachterin een opening waardoor men naar de burens kon.

Als het najaar werd, en de bladeren van de bomen waaiden, ging grootvader met de kruiwagen de bossen achter het Paleis in, om hout te sprokkelen.

In die tijd, als alles geogst was, en veilig in de Keulse pot was ingemaakt, was er buiten niets meer te doen. De dagen werden korter en men had de gelegenheid om kleine reparaties te doen aan het huis, en het gereedschap te slijpen. Verder werden er bijenkorven gevlochten en heidebezems gemaakt.

Zo kwam men de winter door. In november werd één varken aan de veekoper verkocht, en het andere varken op een leer (ladder) in de schuur geslacht. Het vlees werd ingezouten of gerookt.

Bij zieken of mensen die nog armer waren dan zij, bracht men dan een soeppot of krabbetjes.

Voordat mijn grootvader trouwde kwam er een oproep in alle kerken in Europa, dus ook te Soest, om Paus Pius de 9de te hulp te komen, om te strijden tegen zijn vijand Garribaldi, die hem al zijn vorstendommen wilde afnemen. Nederland stuurde naar verhouding de meeste soldaten (zouaven); 3000, waarvan Soest ongeveer 10.

De bewoners van Soestdijk hadden in 1870 iets gemeen, ze waren allemaal arm.

Om de reis naar Rome te bekostigen beleende zijn moeder haar gouden hoofdkap bij de lommerd in Amersfoort. Zij zag hem nooit meer terug.

Het was een avontuurlijke tijd, die reis naar Rome, en zijn soldatentijd aldaar.

Soms schreef hij, of liet iemand voor hem een brief schrijven, naar zijn aanstaande bruid.

Zo schreef hij eens; "Lieve Giebje (Gijsbertha), we hadden gisteren een heel zware dagmars. Toen we thuiskwamen was er veel te weinig eten. Toen hebben we een "peerd" geslacht."

Een andere keer schreef hij hoe een Italiaanse jongeman, begeleid door zijn mandoline, zijn geliefde een liefdeslied toezong onder het balkon waar zijn geliefde op stond.

Men vond dat prachtig, die brieven, maar er waren er ook die dat fantasie vonden.

Na zijn dienstitijd trouwde hij al heel gauw, en was heel gelukkig met zijn gezin met vijf kinderen.

De zaterdag stond geheel in het teken van de zondag. Dan werd er schoon wit zand in de keuken gelegd, de klompen geschuurd en de bladeren om het huis opgeveegd.

Zondags te voet naar de Petrus en Paulus kerk, en als het donker begon te worden, kwam de familie met vrienden bij elkaar in de keuken, waar men sterke spookverhalen vertelde,

liederen en balladen zong zoals; "Een babyloentje", vasten-avond en gildeliedereren.

Men dronk dan koffie met cichorei op smaak gebracht. In plaats van suiker nam men dan een suikerbal in de mond, waar de koffie langs spoelde. Deze suikerballen werden eens in de 2 à 3 maanden gekocht van de "ballenboer" uit Huizen, die met een grote ballenbus op de schouder langs de huizen kwam. Zo kwam men de winter door.

Sober en karig eten. Naast de ingezouten groente at men ook vaak knollen. Een Soester specialiteit.

Tegen het voorjaar kon men duidelijk zien dat men sober geleefd had. Voor de broodmaaltijd nam men roggebrood met reuzel in plaats van boter.

Tot aan Pasen werd de 40-daagse vastentijd nog soberder dan normaal onderhouden, en iedereen verheugde zich dan op Pasen. Dan kan er weer in de tuin gewerkt worden, en ook kwam er weer werk op de boerderijen.

Om die tijd werd het Paleis Soestdijk weer bewoond, en kwam de koninklijke familie hun buitenverblijf weer betrekken. Dit bracht veel leven in de brouwerij, want voor de hofhouding en de gasten moest het hele Paleis weer opgeknapt worden.

Veel arme vrouwen gingen dan op het Paleis werken, en werd er weer verdiend.

Die werksters keken hun ogen uit naar al die weelde, en namen eerst theebladeren en sinasappelschillen mee naar huis.

Maar als er geen controle is, komt men van kwaad tot erger. Sommigen hadden onder hun rok nog een rok met grote zakken erop. Daar stopten ze van alles in.

Op een goede dag kreeg de intendant een brandbrief uit Den Haag dat de kosten van de huishouding veel te hoog waren geworden.

De twee boswachters die bij de ingang van het Paleis stonden kregen de opdracht om alle werksters te fouilleren. Ze werden allemaal betrappt en ontslagen. Dit was geen ramp, want er stonden genoeg vrouwen te wachten die hun werk konden overnemen.

Dit waren dan zo ongeveer de wetenswaardigheden uit de tijd van ongeveer 1870, die ik me nog kan herinneren van de verhalen die ik in mijn jeugd hoorde.

(In 1870 woonden er in de Gemeente Soest nog maar 3390 personen. De in het artikel genoemde waterput, was een door de Gemeente aangelegde put, met een pomp er op. Er stond er een halverwege de huidige Koninginnelaan en ook een "Op Het Hart". Toevoeging van de Redactie.)

RESTAURATIE VAN DE TOREN VAN DE OUDE KERK

door J.E.J. Hilhorst

De toren van de Oude Kerk zal voor het verrichten van restauratiewerkzaamheden, na een periode van ca. 85 jaar, weer in de steigers worden geplaatst. De gemeenteraad heeft op 21 maart 1991 daarvoor een krediet beschikbaar gesteld van f 500.000,-.

De bijna 46 meter hoge toren is een beeldbepalend monument en dateert vermoedelijk uit het jaar 1481. Vele publicaties zijn uiteraard over de Oude Kerk verschenen, zoals onder meer een themanummer (deel 1) uit de Geschiedenis van Soest, Nederlands-Hervormde Gemeente door Ds. J.J. Bos.

Van 1905 tot 1906 werd de toren voor het laatst ingrijpend gerestaureerd onder leiding van de rijksbouwmeester dr. P.J. Cuypers.

Daarover een tweetal opvallende zaken.

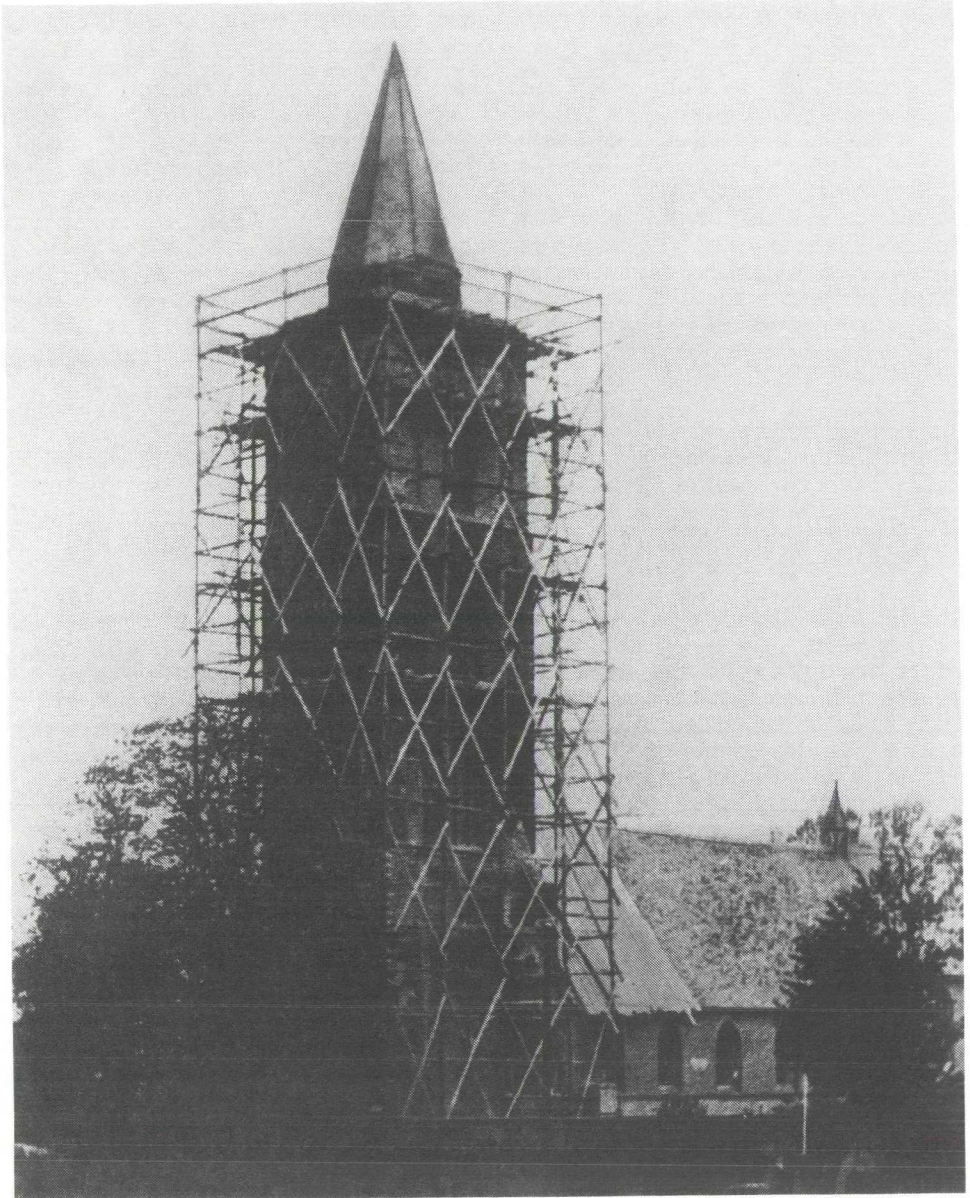
Ten eerste de vondst van een 16-tal houten beelden en ongeveer 80 fragmenten van pijparden beeldjes, ca. 40 à 60 cm groot. Van de houten beelden is een en ander gerestaureerd; van de pijparden scherven is één beeldje samengesteld. De beelden zijn naar alle waarschijnlijkheid rond 1500 gesneden en behoren tot de weinige overgebleven voorbeelden van de Noord Nederlandse beeldhouwkunst. Dat op zichzelf is al iets bijzonders, te meer ook omdat de Soester beelden in één groep zijn ontdekt. De beelden zijn nog te zien in het Rijksmuseum te Amsterdam en in museum Flehite te Amersfoort.

Ten tweede de plaatsing van wijzerplaten. In de geheel herziene derde druk over de geschiedenis van de kerk en zijn directe omgeving, uitgegeven door de commissie kunstvoorwerpen van de Oude Kerk in opdracht van de hervormde wijkerkeraad van deze kerk, staat vermeld: "Op 11 maart 1906 luidden de klokken weer. Jammer is dat de bekende bouwmeester Dr. P.J. Cuypers de wijzerplaten in de bakstenen balustrade heeft laten metselen."

Uit de afgedrukte afbeelding van de toren (voor en na de restauratie) is de wijziging in de plaatsing van de wijzerplaten duidelijk te zien. Kennelijk wordt op deze verplaatsing gedoeld.

Ds. J.J. Bos vermeldt op blz. 28 van eerder genoemd themanummer: "Op 2 October 1901 schreef mij een vriend, die den toren beklommen had: "dààr, waar de spits begint, hebben nog vier kleine torenspitsjes gestaan, zoo groot dat wij er met hoofd en schouders in konden; ze schijnen later afgebroken, maar toen met een houten plafond afgesloten te zijn. Het geheel is een meesterstuk van metselwerk". Men zou hieruit opmaken dat de toren weleer anders gedekt geweest is dan thans."

Bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist blijkt een tekening uit 1901 aanwezig te zijn waarop in de torenspits vier kleine torenspitsjes staan afgebeeld (zie tekening, opgemaakt te 's Gravenhage october 1901 - J.F.L. Frowein,

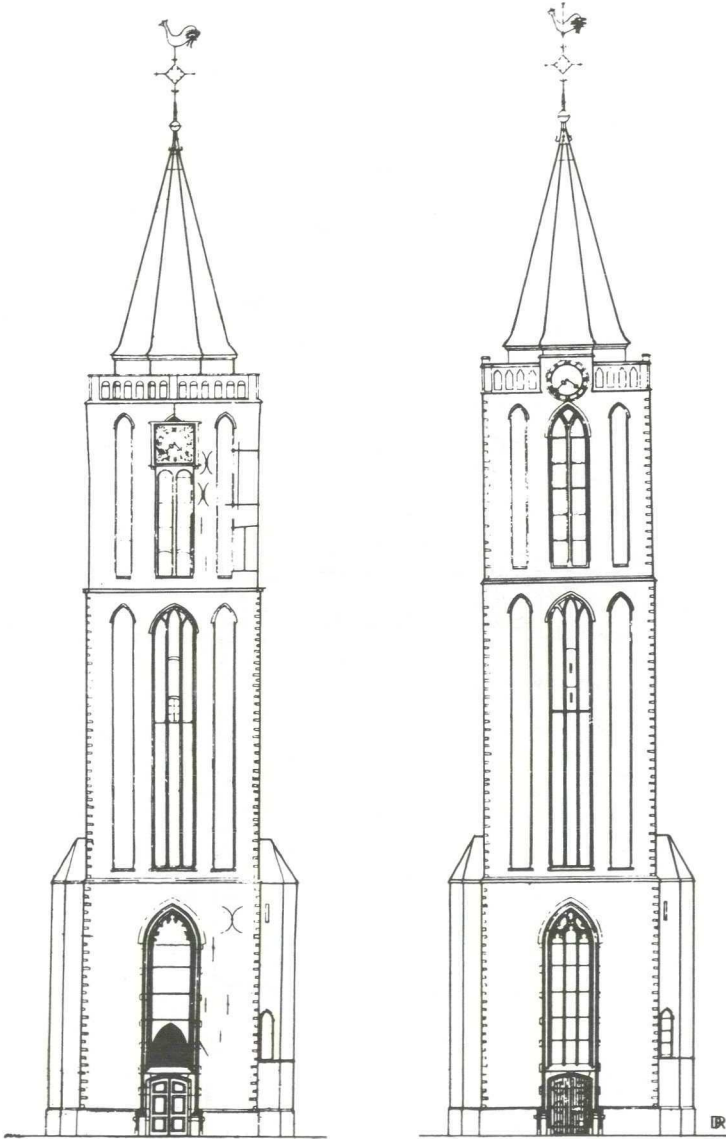

De toren van de Oude Kerk weer in de steigers.

architect). Er is toen toch nog gedacht aan het weer bouwen van de vier torenspitsjes, waarin dan de wijzerplaten van het torenuurwerk zouden kunnen worden geplaatst.

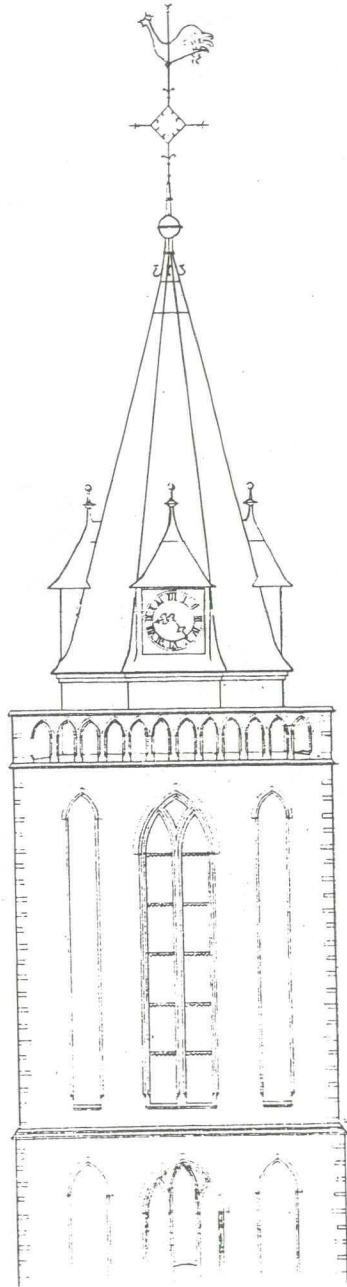
De restauratie van de toren in 1905/1906 is verricht onder toezicht en leiding van genoemde architect.

De restauratie 1991 is noodzakelijk omdat het voeg- en metselwerk van de buitengevels van de toren op vele plaatsen ernstig door erosie is aangetast, terwijl de trans van de

Toren vóór A° 1900

Toren ná restauratie A° 1905

Een tekening van de torenspits van 1901.

toren reeds enige jaren voor het publiek gesloten is. De werkzaamheden omvatten dan ook in hoofdzaak het herstel van de gevels, de met leien gedekte torenspits, de galmborden, de ballustrade alsook de wijzerplaten van het uurwerk. Het is hiervoor nodig, evenals dat het geval is geweest bij de restauratie in 1905/1906 de toren geheel in de steigers te plaatsen.

Om de toren beter toegankelijk te maken voor het publiek zullen aanvullende voorzieningen moeten worden getroffen, zoals:

- een trapje met hekje bij de toegangsdeur
- het aanbrengen van een geleidekoord als leuning langs de trappen in de toren
- het verbeteren van de verlichting in de toren

De plaatselijke VVV heeft er voor gepleit de toren na de restauratie weer voor het publiek open te stellen. Het is een bijzondere belevenis de 182 treden te beklimmen om de omgang van de toren te bereiken en om van daar te genieten van een schitterend uitzicht over de Eng, de Eempolders en het overige bosrijke Soest.

Herinneringen van een Soester Pauselijke Zouaaf

In ons vorige nummer van "Van Zoys tot Soest" beschreef Peter van Doorn zijn reis naar Rome. Daar aangekomen moest hij 17 dagen wachten op zijn uniform en zijn wapens. Hij beschrijft nu wat hij in die 17 dagen in Rome allemaal heeft gezien, en dan vertrekt de "Zevende Compagnie" naar "Veletrie".

Redactie

HERINNERINGEN VAN EEN SOESTER PAUSELIJKE ZOUAAF

door Peter van Doorn

Rome

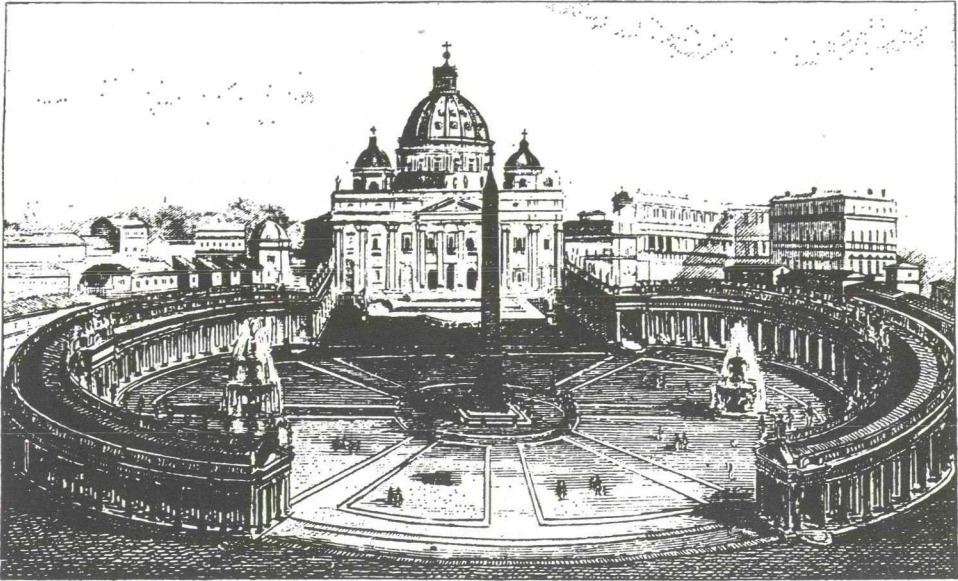
Nu zal ik u ten eersten melden hoe Romen in hare omtrek ligt en wat ik in die 17 dagen in Romen gezien heb. De stad Rome ligt op zeven bergen buiten Rome is het veel bouland en weiland door Romen ligt een water van ongeveer 50 roeden breed en zeer diep en wordt genoemd de Tiber op de oosterkant van Romen komt dat water er in aan het Noorden loopt het nog langs Romen heen maar in het Noord Westen begint het er in te komen en in het westen al verder daar komt het voor het fort Sint Angeloo heen en de groote Sint Peterskerk en het Vatikaan ligt dan in het Zuidweste zo loopt hij aan de kant van Rome door tot aan het zuidoosten en daar loopt hij Rome uit en loopt

zoo ver dat hij aan de zee komt er komen ook nog veel stoomboote en schepen naar Rome toe varen. de huizen zijn hier erg schoon. zij zijn meestal van 5 of 6 verdieppings hoog er wordt geen hand aangehouden. Zij worden goed opgepleisterd als zij gebouwd worden maar later wordt er niets meer aan gedaan. De Kerken Vontijnen en Standbeelden moeten Romeen schoon maken en die zijn ook zeer schoon 3 hondert en 65 Kerken zijn er in Rome die zeer schoon zijn en waar vele oudhedens in te zien is hoeveel inwoners of er in Rome zijn weet ik niet maar er zijn vijfduizend joden in

Nu zal ik melden wat ik alzo in die 17 dagen in Rome heb gezien. ik heb gezien de groote Sint Pieterskerk en het Vaticaan dat zit er aan vastgebouwd voor de Kerk is een vreeselijk groot plein en twee groote Vontijnen staan er op die zeer hoog springen.

Voor de kerk staan twee groote beelden de eenen is Petrus en de andere Pauwlus de Sint Pieterskerk is vreeselijk groot midden in de kerk is het graf van den Heilige Petrus waar wel honderd schoone lampen op staan te branden en boven het graf is een stellazie van enkel metaal ook is er in het metali beeld van den Heilige Petrus, dat wonder groot is er komt niemand in de Kerk of zij groeten en kussen dat beeld ik heeft ook de eer gehad het te kussen het is ongeloofelijk maar zijn voet is bijna half weggesleten en het is enkel metaal ook heb ik er 36 Altaars in geteld die zeer groot en mooi zijn uitgebeeld als gij in de verte dezelve ziet zoude men zeggen het zijn schilderstukken maar dat is zoo niet het is allemaal marmersteen dat met kleine stukjes verschillend van kleuren is ingeleid dat is fijn werk als gij het goed beziet al de kolomen die er in zijn, zelfs de vloer is van marmersteen en ook de beelden verders kan ik u er niets meer van schrijven

Ook heb ik bij den Heilige Vader geweest op het Vaticaan daar heb ik mij verwondert gezien van de deftige Kamers die daar in zijn en op elke kamer stonden twee schildwachten ik weet niet hoeveel kamers of ik wel door moest eer ik bij hem was. eindelijk kwamen wij op een kamer daar stonden zes schildwachten dat was de kamer daar hij aan een ieder te spreken is toen wij een half uur op die kamer waren kwam zijn Heiligheid wij viele alle op onze kniejen en zoo kwam hij bij ons het eerste dat hij ons vroeg was wij vandaan kwamen. wij zeide van Holland toen zeide hij Bon Hollande dat is te zeggen goede Hollanders toen kregen wij van hem ieder een zilver Medalie en toen wij die ontvangen hadden gaf hij ons alle den zegen over ons en over onze geheele familie en gemeenten. Toen dit alles afgelopen was zijn wij weder uit zijn Paleis vertrokken.

Ets 1850. St. Pietersplein te Rome.

Ook heb ik de Kerk van Sint Paulus gezien die is ook zeer schoon en staat een half uur buiten Romen dat komt dat Paulus daar digt bij onthoofd is. de vloer van de kerk is zoo glad als ijs het is van het fijnste marmar gij kunt er wel schaatse in rijden ook staan al de Pausen er in uitgebeeld die er geweest zijn ook heb ik de plaats gezien waar Paulus is onthoofd ik heb de paal gezien waar hij aan gebonden is zijn hoofd is tot drie maal toe een stuk weggesprongen en op iedere plaats is ter zelve tijd een fontijn gesprongen ik heb ook uit alle drie water gedronken daar digt bij was ook de gevangenis waar hij heeft ingezeten en heb die ook gezien Ook heb ik de martelplaats gezien waar vroeger de wreeden Keizer Nero de martelaars van de wilden dieren liet verscheuren ik heb hooren zeggen dat er meer als vijftientwintig duizend gemartelezeerd zijn dan lieten zij de dieren eerst uithongeren en wierden in een hok gedaan daar zij niet uit konde en zoo wierden de menschen levendig verscheurd het is een plein het kan wel drie morgen groot wezen en nu is er niets meer van te zien als muuren daar heb ik ook gezien de eerste Kruisweg die er opgerigt is en die alle vrijdagen met een kleine Proseszie gebeden wordt onder die plek liggen velen van die Martelaaren begraven.

Ook heb ik gezien de Heidense tempel die Napolieon den tweede verwoest heeft en alles ligt daar nog verwoest

een toren staat daar nog tot gedagtenis waar al de Heidenen op uitgebeeld staan de afgoden van de Heidenen wil ik zeggen waar zij vroeger aan geloofd hebben als Zon Maan Sterren enz.

Ook heb ik de Heilige trappen gezien van Pontius Pilatus waar Jezus opgegaan is om gegeeseld te worden ook de zweetdruppelen heeft laten vallen toen hij daarop klom die trappen zijn van Jeruzalem afgezonden naar Romen en worden daar bewaard en worden dagelijks van de menschen bekropen op haar knieen en de zweetdruppels worden gegroet en gekust en daar aan zijn verscheidene aflaten aan verbonden het zijn 26 trappen in datzelfde gebouw heb ik gezien de geesselpaal waar Jezus aan gegeesseld is ook het slot dat hij zelf heeft opgesloten en wordt alle dagen ook gegroet en gekust. Ook heb ik de gevangenis van Petrus gezien waar hij in gevangen zat ik heb ook de plaats gezien waar de Heilige Petrus de Heidenen joden enz. die tot hem kwamen in de gevangenis heeft gedoopt en daar hij geen water had om te doopen zoo is daar opeens een fontijn ontsprongen. ik heb er ook zelfs water uitgedronken uit dezelfde beker waarmede hij gedoopt heeft ook heb ik de ketting gezien waarmede hij geboeit is geweest.

Ook heb ik op de berg geweest waar Petrus is gekruist ik heb de opening in de grond gezien waar het Kruis heeft gestaan er is een schoone Kapel om heen gebouwd

Ook heb ik de Katakomben van Sabastianus weze bezigtigen dat is een vreeselijke holte onder in de grond waar vroeger de Priesters en Kloosterlingen in zijn gevlugt om het leven te behouden dat was ten tijden van de oorlog en revolutie. voor als gij er in komt is een Altaartje waar zij ten tijden de Heilige Mis opdroegen en verder op heb ik ze ook nog gezien

Ook heb ik ook nog verscheidene lijken zien leggen die bijna aan asch verteert liggen er moeten ook nog verscheidene gemartelezeerd zijn. ook zijn er nog verscheidene anderen katacomben in Romen maar overal kunnen wij niet komen. Dit is het voornaamste wat ik in die 17 dagen in Romen heb gezien.

DE GESCHIEDENIS VAN HEES

door Rainoud van Dorresteyn

Soest kent een grote verscheidenheid aan bodemtypen: aan de westkant begint het Utrechtse veengebied, ten noordoosten ligt het klei-op-veen-gebied van de Eempolder, aan de oostzijde de rand van de Gelderse Vallei, terwijl de gemeente doorsneden wordt door het landschap van de Utrechtse Heuvelrug. Voor de geschiedenis van Hees, een oude, reeds eeuwen

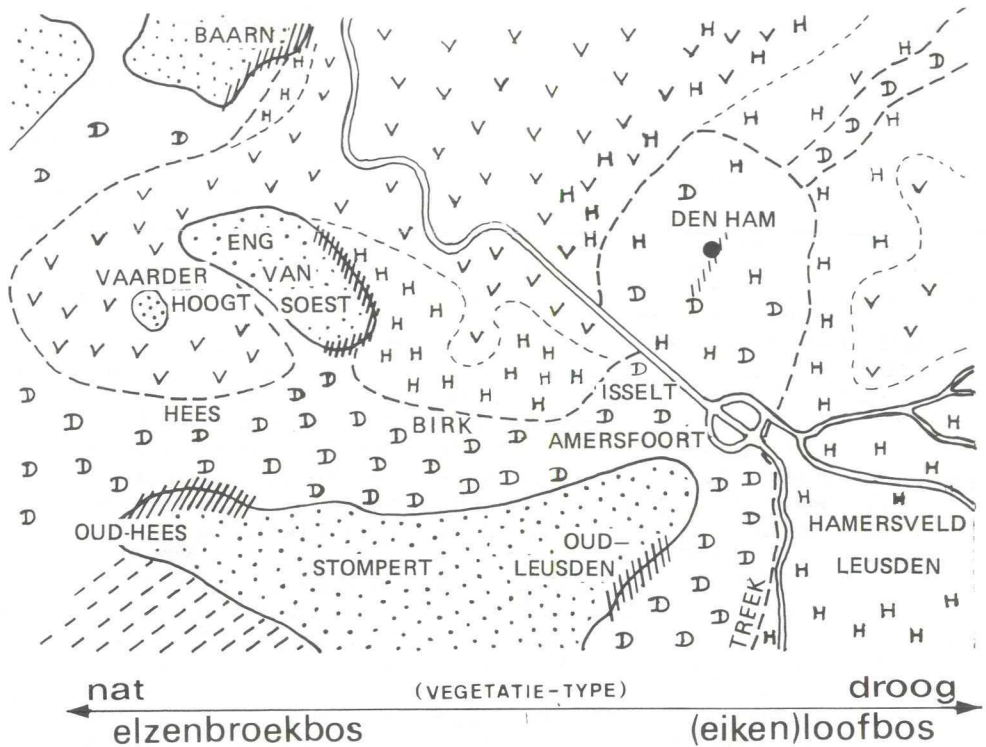
verdwenen nederzetting zijn de eerst- en laatstgenoemde van belang.

De eerste sporen van menselijke aanwezigheid in onze gemeente dateren uit de Midden-Steentijd (6000-5000 v. Chr.) in de vorm van vuurstenen gereedschap, gevonden in de Soesterduinen *1*. Meer permanente bewoning wordt aannemelijk rond 2000 v. Chr., wanneer we de grafheuvel op de Soestereng en de oorspronkelijk in grotere getale voorkomende grafheuvels rond Soesterberg, die rond deze tijd gedateerd worden, in aanmerking nemen. Het duurt hierna nog zo'n drie millenia voor we het eerste schriftelijke bewijs voor bewoning binnen de gemeente Soest vinden.

In 838 ontvangt een graaf Rodgar van de St. Maartenskerk te Utrecht (de bisschoppelijke kerk) voor de duur van zijn leven "een familie met hun gebouwen en grond" in Hees en schenkt hij op zijn beurt aan deze kerk "in Westerhees een hoeve met horigen" *2*. Mogelijk was deze kerk in het bezit gekomen van genoemde hoeve door een gift van keizer Karel de Grote in het jaar 777 (t.g.v. wijding van bisschop Alberik?). Deze omvatte o.a. de hof Leusden, gelegen in de gouw Flethite (waarbinnen het latere Eemland valt), met vier foreesten die zeer waarschijnlijk binnen het gebied van genoemde hof lagen *3*. Onder "foreesten" moeten we bossen en woeste gronden verstaan met de daarin gelegen hoeven en in cultuur genomen gronden. Een van deze foreesten wordt aangeduid met Fornhese. In *4* wordt voorzichtig geopperd dat het bezit van deze gronden door (de voorgangers van) de keizer verband zou kunnen houden met uitgestrekte Friese koningsdomeinen in Rhenen en omgeving (zie ook *5*). Een andere verklaring van het bisschoppelijk bezit in Hees zou gevonden kunnen worden in een door J.J. Bos aangehaalde oorkonde van 828, waarin een zekere Verowaldus Lantwardus "een goet geheeten Heze, mit den dorpen ende goederen daeraen gelegen, daer boven aen die voorn. veenen streckende zijn, met veel ackeren, weijden, bossagien, watergangen, ende gebruijckinge" aan de kerk van Utrecht schenkt *6*.

Qua ligging is het oude Hees vergelijkbaar met (Oud-)Leusden, waar opgravingen duidelijk hebben gemaakt dat hier in verschillende perioden vanaf de IJzertijd bewoning is geweest *7*. In deze tijd zal het in cultuur genomen land nog verspreid als kleine eilandjes tussen de uitgestrekte bossen hebben gelegen. Op de flanken van de stuwwallen lag het bouwland omringd door bos, waarin vooral koeien en varkens hun voedsel zochten (Waldviehbauerntum). De diepere gedeelten waren bedekt met elzenbroekbos, doorsneden door stroompjes. Het laatste was waarschijnlijk geen geschikte, zelfs een gevaarlijke plaats om beesten te weiden, omdat veel roofwild zich hier ophield en er op de moerassige plekken gevaar te duchten was voor ziekte-overbrengende insecten.

Zowel Oud-Leusden als het oude Hees zijn prototypes van dit

OUDE BEWONING

STUWWAL

EROSIEMATERIAAL

VEENGROND

HUMEUZE ZANDGROND

DEKZAND

Schets van omgeving van Hees rond het jaar 1000.

oude landbouwsysteem. Hees lag aan een oude weg van Amersfoort naar Utrecht, langs de noordrand van de stuwwal van Soesterberg; het gedeelte waaraan Hees lag, is nu nog bekend als het Hezerspoor.

In *8* wordt melding gemaakt van een met veldkeitjes geplaveide weg in deze buurt. Het bestaan van de hierboven genoemde naam Westerhees naast die van Hees doet vermoeden dat de ontginning van het bos hier nog niet ver gevorderd was: Westerhees lag blijkbaar ten westen van Hees en mogelijk is

de eerste opgegaan in de laatstgenoemde, toen de ontginningen elkaar "raakten". We vinden de naam later namelijk niet meer. In Oud-Leusden en Oud- of Hoog-Hees was de bewoning gesitueerd op de voet van de stuwwal van Soesterberg, waar een (ook nog behoorlijk droge) dekzandstrook van 1-2 km breed hen scheidde van de in dat tijdvak niet bijzonder aantrekkelijke veen- en lage humeuze zandgrond. Het is hierbij goed te bedenken dat genoemde dekzandstrook pas na deze tijd voor een groot deel is omgewerkt tot stuifzand. De stuwwal van Soest daarentegen werd bijna geheel omringd door veen- en lage humeuze zandgrond.

Hees wordt weer genoemd in de oorkonde van 3 februari 1028. Keizer Koenraad II bevestigt daarin het klooster van het H. Kruis en H. Maagd (de latere Paulus-abdij in Utrecht) in het bezit van:

- a. 14 hoeven, verdeeld over de hoven Soys (6 hoeven) en Heze (8 hoeven), geschonken door bisschop Ansfried
- b. 6 1/2 hoeven in Soys, geschonken door bisschop Adelbold
9

De onder a. genoemde hoeven hoorden voorheen zeer waarschijnlijk tot de hof van Leusden. De onder b. genoemde hoeven zijn kort daarvoor in het bezit van de bisschop gekomen. Door de groeiende ontginningen zal het nodig zijn geweest om in Soest en in Hees ook een hof te creëren, van waaruit een vertegenwoordiger van de grondheer diens belangen kon behartigen (hofstelsel). Hees en Soest waren dus duidelijk twee onafhankelijke nederzettingen!

Overigens raakten beide hoven snel in onbruik; hun functie werd overgenomen door de "regionale" hof te Eminclaeer (ten oosten van Hoogland). Al zal de bewoning in Hees (en Soest) wel zeker lang voor 1028 aanwezig geweest zijn, het is goed mogelijk dat de Paulus-abdij ten tijde van de schenking een reorganisatie heeft doorgevoerd (bv. een nieuwe verdeling der hoeven).

Met hoeve werd oorspronkelijk bedoeld: de grond en bedrijfsgebouwen die een familie nodig had om in het onderhoud te voorzien. De grootste oppervlakte werd daarin ingenomen door de woeste grond; hier haalde men o.a. hout (brandstof, bouw-materiaal) en plaggen (stalstrooisel, dakbedekking) en het was de weidegrond voor de beesten. Van de woeste grond is geen algemeen beeld te geven: zowel het lage elzenbroekbos als de heide en het loofbos op de hogere delen vielen hieronder.

De periode 1100-1300 wordt beschouwd als een periode van sterke economische groei, gepaard gaande met bevolkingsgroei en een grotere druk op de grond. Zoals we hebben gezien vonden de koeien en varkens hun voedsel voor een groot deel

in de loofbossen op de hogere delen van het landschap. Nu hun aantal steeg werd door overbegrazing de organische stofkringloop doorbroken, waardoor de bodem verarmde. Podzolizatie krijgt zo een grotere kans en de bosvegetatie gaat over in een heide-vegetatie; dit gaat samen met een kopergebrek in de bodem, waardoor de nog voorkomende grassen moeilijk zaad vormen en de heide niet kunnen verdringen. Tussen het veed uitgebloeide materiaal op de heide (bv. pijpestrooitje) kunnen koeien en varkens moeilijk voedsel vinden, wat vooral eiwitrijk moet zijn. Men heeft daarom moeten overschakelen op het houden van meer schapen, die minder water nodig hebben en met hun smalle bek veel makkelijker voedsel vinden tussen het "dode" heidemateriaal. Deze verandering in de veestapel leidde tot het zg. Heideviehbauerntum; de plaggenbemesting (het met mest doordrenkte stalstrooisel wordt daarbij op het bouwland gebracht) en het potstalsysteem hangt hier nauw mee samen.

Als vuistregel wordt wel aangenomen dat het ("particulier" gebruikte) bouwland 10% en de overige, gemeenschappelijk gebruikte grond 90% van het totale areaal uitmaakte. Ontgon men veel meer bouwland, dan kwam of de hoeveelheid mest (te weinig weidegrond) of de hoeveelheid stalstrooisel, die beiden in de juiste verhouding nodig waren voor de bemesting van het bouwland, in gevaar. Mogelijk daardoor optredende lagere opbrengsten dwongen de boeren enkele jaren later meestal een deel van het nieuw verworven bouwland weer op te geven.

De woeste grond was dus een wezenlijk onderdeel van het middeleeuwse boerenbedrijf en we zien dan ook dat in tijden van bevolkingsgroei, als de druk op de woeste grond toeneemt, de vanouds gerechtigden op het gebruik van deze grond nieuwkomers proberen uit te sluiten (bv. door marke-vorming of door verdeling van een groot deel van de grond onder de gerechtigden).

De reeds genoemde uitdunning van de bossen door o.a. overbegrazing leidde ertoe dat hout steeds schaarser werd, zodat turf als brandstof aan betekenis toenam. Nu is de aanwezigheid van veengrond geen garantie voor turfwinning. Veen kan worden onderscheiden naar het milieu, waarin het zich ontwikkelt:

- eutroof (voedselrijk) veen, vaak de eerste vorm in het verlandingsproces, vooral rietveen
- mesotroof (minder rijk) veen, het volgende stadium, nog steeds afhankelijk van grondwater, (riet-)zegge- en bosveen
- oligotroof (voedselarm) veen, waarbij de veengroei nagenoeg alleen afhankelijk is van regenval, veenmospakketten die als een koepel over het onderliggende veen liggen en daarbij in het centrum grote hoogtes kunnen bereiken

De eerste twee werden landbouwkundig aantrekkelijk door een grote minerale bijmenging en betere betreedbaarheid, hetgeen

in streken met een hoge gronddruk al snel aangegrepen werd om na ontwatering door sloten en het verbranden van de oorspronkelijke begroeiing deze grond tot bouwland te maken. Hierbij lag de nadruk dus niet op turfwinning, daar dit veen veel meer niet brandbare delen bevat en dus per volume-eenheid minder warmte geeft. Het veenmosveen daarentegen is vooral hiervoor geschikt.

Bronvermelding:

1. Dulieu, J. "Prehistorie op drie manieren" in "Soest" (uitgave ter gelegenheid van het 12½-jarig ambtsjubileum van Mr. S.P. Baron Bentinck), 1959, p. 7.
2. Hilhorst, J.G.M. "Het bezit van de St. Paulusabdij te Hees en Soest in 1028 en 1400", in Flehite dec. '80, p. 61.
3. Hilhorst, J.G.M., p. 61.
4. Halbertsma, H. "Herinneringen aan St. Willibrord in Friesland", ROB Overdrukken nr. 355, 1989, p. 18.
5. Halbertsma, H. "Het heidendom waar Liudger onder de Friezen mee te maken kreeg" in "Liudger, 742-809", 1984, p. 34.
6. Door ds. J.J. Bos overgenomen uit Tijdschr. voor Gesch. Oudh. en Satist. v. Utrecht, jaargang 1840, blz. 273-274, in "Naam en Oudheid van Soest", in "Van Zoys tot Soest", 8e jaargang nr. 3, winter '87-'88.
7. Tent, W.J. van. "De opgravingen bij Oud-Leusden" in Flehite, 17e jaargang nr. 1/2, april 1985.
8. Galen, J. van. "Uit het verleden van Soest" in Maandblad O.U. '58.
9. Hilhorst, pp. 61-62 (de preciese verdeling over de hoven wordt op p. 68 aannemelijk gemaakt door de auteur.

HOCUS POCUS PAS MET HET BEVOLKINGSREGISTER VAN SOEST

door Jan Onstenk

Op vrijdag 18 mei 1945 verscheen "De Nieuwskroniek voor het Eemland" onder redactie van Henk Vermeulen.

In deze eerste uitgave werd het verdwijnen van het bevolkingsregister van Soest beschreven onder de kop "De ware historie van een illegaal kraakje". Wij laten het artikel hier onverkort volgen.

Redactie

De ware historie van een illegaal kraakje

Toen vooral in het begin van 1943 de propaganda voor arbeid in Duitschland bleek te falen en de débâcle van Stalingrad grooter krachtinspanning in de oorlogsindustrie noodzakelijk maakte, was ook het oogenblik voor grooter activiteit bij de jacht op jonge arbeidskrachten aangebroken.

Op 21 Mei 1943 gaf burgemeester des Tombe daarom des morgens te elf uur tijdens een dienstbespreking opdracht aan den heer W. Groart, zorg te dragen voor een spoedig verdwijnen van het bevolkingsregister; toen op 25 Mei des morgens om half vijf het hoofd van de politie-nachtploeg, agent A.W. Voet zijn voorgeschreven ronde deed door het gemeentehuis, moest hij in de buurt van de afdeeling Bevolking plotseling hevige niezen. Hij rook een penetrante peperlucht en hij zag (met goed gehuichelde verbazing) de stalen kaartenkasten leeg en het Bevolkingsregister gevloten.

De opdracht was vooral door drie man uitgevoerd, Dirk Kroon, Gerbrand Zoetelief en Marinus de Moraaz Imans kraakten het register, terwijl de agenten A. Voet en A. Entrop volle medewerking verleenden.

Het was bekend dat het bevolkingsregister zich in stalen kasten bevond. Tusschen 11 uur des morgens en 1 uur des nachts, toen de inbraak begon, moest heel wat voorbereidend werk worden verricht. Dirk Kroon was mede de geknipte man voor dit werk. Men weet, dat hij eind 1944 zijn leven voor het vaderland gegeven heeft. Duitse kogels maakten een einde aan een bestaan, dat gedurende de oorlogsjaren vooral aan illegaal werk was gewijd. Dirk Kroon maakte kaarten van allerlei versterkingswerken b.v. van geheel Haarlem, hij verborg natuurlijk onderduikers, terwijl er een interessant verhaal bestaat over proefnemingen met trotyl van dubieuze kwaliteit, dat volgens Dirk prima werkte, maar in de praktijk weigerde te ontploffen. Zoo deed hij veel, en het bevolkingsregister was voor hem maar één van de zaakjes. De Moraaz Imans verleende medewerking op grond van zijn technische kennis. Gerbrand Zoetelief organiseerde het contact met de hem bekende agenten van den nachtdienst en enceneerde het geheel. Proefnemingen werden in den loop van den dag genomen met een stalen kast in de brandweerwacht, die vrij gemakkelijk geopend kon worden. De kast was oud en niet al te goed meer, een schroefje losdraaien hier en een pinnetje indrukken daar, en de centrale sluiting klikte open. Men verwachtte dus geen moeilijkheden langs dezen weg. Wachtcommandant Voet kreeg vervolgens des avonds te 10 uur bezoek en de mededeeling dat er in het gemeentehuis zou worden ingebroken. Hij informeerde naar het doel, hoorde de naam "bevolkingsregister" en aarzelde geen oogenblik zijn medewerking te verleenen.

Dien nacht waren oogen en ooren van de politie blind en doof. Agent Entrop trok vervolgens op de afdeeling Bevolking de

pennen uit de ramen, en om 12 uur 's nachts deed Voet zijn eerste voorgeschreven ronde. Hij noteerde in het rapportenboek "Niets bijzonders".

Tegen één uur in de heldere Meinacht van de 21ste op de 22ste vertrok een kleine stoet uit de slagerij van Zoetelief aan de van Weedestraat naar het gemeentehuis. De drie mannen waren donker gekleed en droegen hand- en gymschoenen. Hun materiaal bestond uit één à twee ons beste vooroorlogse peper, een breekijzer, eenige schroevendraaiers, een glassnijder, een bakfiets, een transport- en een gewone fiets, alsmede een aantal jute zakken. Zij waren nog vóór eenen aan de achterzijde van het raadhuis, parkeerden het rollend materiaal en beproefden de ramen. Het breekijzer deed zijn dienst, een van de ramen schoof omhoog, zij waren binnen. De verduisteringsgordijnen werden neergelaten, het raam weer gesloten, het licht aangestoken: de arbeid kon beginnen. Een schroefje werd losgedraaid en een pinnetje ingedrukt, volgens beproefd recept, maar de kasten waren en bleven hermetisch gesloten. Goede raad was duur. De kasten bleken van ander fabrikaat dan die bij de brandweer. Men ontdekte evenwel tusschen het boven- en benedenstuk, waaruit beide kasten bestonden, een uitschuifbaar werkblad dat nieuwe mogelijkheden bood. De Moraaz prutste met een schroevendraaier van kleinste afmeting de schroefjes los waarmede de stalen werkbladen bevestigd waren, en zoo ontstond een kier van een vijftal centimeters, waardoor men de centrale sluiting achterin de kast, zou kunnen bereiken.

Men zocht een lang, smal voorwerp, probeerde de liniaal waarlangs de open ruimten in de registers van de burgerlijke stand zoo keurig worden opgevuld, maar deze was te kort. Zoetelief deed toen een ontdekking: aan een formulierenkast zag hij een gordijntje langs een koperen roetje. Het was juist lang genoeg; na eenig wringen klonk het langverwachte "klik": één voor één rolden 16 laden op kogellagers naar voren. Haar inhoud werd overgestort: weldra stonden twaalf loodzware zakken gereed met ruim 20.000 cartonnen persoonskaarten, jarenlang keurig bijgehouden "volgens de voorschriften" en bovendien 4000 kaarten, waarop van ieder huis de bewoners waren genoteerd. Het was twee uur. De vracht bleek veel te groot voor één bakfiets; doodleuk ging nu de Moraaz Imans, spertijd of geen spertijd, half Soest door om een tweede carrier op te halen. Hij was daar om half drie mee terug. De beide anderen sleepten intusschen de zakken door het raam naar buiten. Geruischloos ging dat niet, maar de politiemannen deden alsof ze doof waren en maakten extra hard lawaai met schrijfmachines ter camouflage. Nadat alles was opgeladen moesten de sporen van het werk zoo goed mogelijk worden verwijderd, en enkele andere wijzigingen worden aangebracht. De gordijntjes werden netjes aan het roetje geringd, de laden weer in de kasten geduwd, de werkbladen op hun plaats geschoven. Om de politiehand op een dwaalspoor te

brengen werd vervolgens het builtje peper te voorschijn gehaald en de geheele vloer binnen, het raamkozijn en de grond voor het raam buiten, rijkelijk bestrooid.

"Het was wel een beetje zonde van al die goeie peper", zegt Zoetelief ons, "maar voor deze keer moest het dan maar". Alle sporen van voeten en fietsbanden werden daarna zoo goed mogelijk weggewischt; toen was het al bij drieën en het werd tijd de tocht met de fietsen te beginnen. Men wierp nog een laatste blik op het slagveld en startte.

De Spoorstraat, de Prins Bernhardlaan, de Waldeck Pymontlaan, de Schrikslaan, de Albert Hahnweg, de Laanstraat, de Dorresteinweg, de Wieksloot, naar het huis van Kroon. De mannen hebben misschien wel neiging gehad om uit te roepen: "Hé, mensen, wordt wakker. Hier gaat het bevolkingsregister van Soest. Is het niet om je krom te lachen?" Ze deden het niet.

"Zenuwachtig waren we geen van drieën", zegt Gerbrand. Bij Kroon werden de zakken in de grond gestopt. Te kwart over vier waren de saboteurs weer thuis.

Ten raadhuize ontdekte vervolgens Voet bij zijn tweede ronde (volgens het proces-verbaal van het officieel verhoor "zeer verbaasd en ontsteld!) te half vijf de peperlucht en de leege kasten. Hij liet alles zooals het was (d.w.z. eerst werden overal de pinnen weer in de ramen gestoken) en sloeg volgens de voorschriften alarm. Inspecteur Voerman en brigadier Meyer verschenen, wischten ook de laatste sporen uit die bij het eerste daglicht nog duidelijk te zien waren. Rechercheur Meyer nam een voetafdruk met een grintlaag ter dikte van een centimeter. Gemeentewerken werd gealarmeerd en zette het terrein des misdrijs af met touw en palen. De Rijksspeurhondgeleider met de officieele Rijksspeurhond "Wanda" verscheen. Maar Wanda kwam, zag, rook en nieste. Zij hield daar niet meer mee op. Allerlei autoriteiten kwamen ter plaatste: de stomverbaasde burgemeester, de woedende Sicherheitsdienst met dikke koppen en platte petten. Er werden verhooren afgenomen, maar de mannen van de nachtdienst hadden niets gehoord en niets gezien.

Scherpe bewakingsmaatregelen werden voor de toekomst uitgevaardigd; de ware toedracht bleef tot nu toe verborgen en de Sipo tastte in het duister, dat zoovéel goed werk heeft omgeven, tot het thans in het volle vrije licht mag worden gezegd en gelezen.

